

POLICY BRIEF 2021:19

Näkökulmia ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja poliittisen päätöksenteon tueksi.

Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2020 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa (tietokayttoon.fi).

Julkaisun sisällöstä vastaavat tiedon tuottajat, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Väestö on tyytyväinen apteekkeihin, mutta toivoo lisää digitaalisia ja terveydenhoidon palveluja

Maarit Dimitrow¹, Marja Airaksinen², Hanna-Mari Jauhonen¹, Vesa Jormanainen³, Leena Reinikainen¹, Katri Hämeen-Anttila¹, Leena Saastamoinen⁴

¹Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea, ²Helsingin yliopisto,

³Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL, ⁴Kela

Tutkimus apteekkien tehtävien ja toiminnan kehittämistarpeista

Tutkimuksessa tarkasteltiin suomalaisten apteekkien tehtäviä ja toimintaa järjestelmälliseen kirjallisuushakuun ja lokakuussa 2020 tehtyyn väestökyselyyn perustuen. Kyselytutkimuksemme tulosten mukaan valtaosa suomalaisista on tyytyväisiä apteekkien nykyiseen toimintaan, lakisääteisten tehtävien toteutumiseen (lääkeneuvonta, lääkevaihto ja hintaneuvonta) sekä lääkkeiden ja apteekkipalveluiden saatavuuteen.

Myös kirjallisuuskatsauksen mukaan apteekkien lakisääteiset tehtävät toteutuvat pääsääntöisesti hyvin. Kehittämistä kuitenkin tarvitaan erityisesti lääkeneuvonnan muuttamisessa asiakas- ja hoitolähtoisemmäksi sekä ammatillisten palveluiden, kuten koneellisen annosjakelun ja lääkehoitojen arviointipalvelujen prosessien ja tehtävänjaon selkeyttämiseksi. Vaikuttavuus- ja kustannusvaikuttavuustietoa tarvitaan lisää toiminnasta ja palveluista.

Väestöllä on halua ja valmiuksia käyttää uusia ja digitaalisia lääkkeen hankkimiseen ja käytön opastamiseen liittyviä palveluita. Lisäksi vastaajat käyttäisivät nykyistä laajemmin terveydenhoidon palveluita apteekeissa, mikäli niitä olisi tarjolla. Tällaisina palveluina nousivat yleisimmin esille pitkäaikaisen lääkehoidon jatkuvuuden ja lääkemääräysten uudistamisen palvelut, pienten vaivojen hoitaminen apteekissa sekä apteekin terveystieteen palvelut.

Enemmistö suomalaisista toivoo saavansa itsehoitolääkkeitä ostaessaan neuvontaa ja haluaa ostaa itsehoitolääkkeensä apteekista. Mikäli itsehoitolääkkeitä olisi saatavilla päivittäistavara-kaupasta, vastaajista vähän yli kolmannes hankkisi itsehoitolääkkeensä mieluummin sieltä. Erityisesti nuoret olivat tätä mieltä.

Apteekkipalveluiden kehittäminen tulisi toteuttaa nykyistä tiiviimmässä yhteistyössä muiden sosiaali- ja terveystieteiden tarjoajien kanssa. Apteekkien lakisääteisten tehtävien ja ammatillisten palvelujen laadun arvioinnin mahdollistamiseksi niiden sisältö ja laatu kriteerit tulisi määritellä.

Apteekkien toimintaa kehitetään osana lääkealan uudistusta

Lääkealalla on meneillään pitkäjänteinen, pääministeri Marinin hallitusohjelman mukainen uudistamistyö, joka perustuu sosiaali- ja terveysministeriön julkaisemaan muistioon (Sosiaali- ja terveysministeriö 2019). Tavoitteena on aiempaa parempi lääkehuollon toimivuus ja kustannustehokkuus. Tähän pyritään niin, että lääkitysturvallisuus ja neuvonta sekä palveluiden sujuvuus, saatavuus ja saavutettavuus voidaan varmistaa.

Yksityiset apteekit, jotka vastaavat avohuollon lääkejakelestusta sekä lääkkeitä toimittaessaan niiden oikean ja turvallisen käytön neuvonnasta (lääkelaki 395/1987), ovat keskeinen osa lääkehuollon järjestelmää. Lääkealan uudistuksen mukaisesti apteekki-järjestelmää tulee kehittää osana sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmän rakenteellista uudistusta, huomioiden lääkkeiden käyttäjien ja yhteiskunnan tarpeet sekä lääkitysturvallisuus (Sosiaali- ja terveysministeriö 2019). Uudistustyön pohjaksi oli tarpeen koota olemassa oleva tutkimustieto suomalaisesta apteekkipalveluista sekä tutkia väestön toiveita ja tarpeita apteekkitoiminnalle uudistuvassa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä. Tavoitteena oli selvittää:

- Mitkä ovat lääkkeiden käyttäjien näkemykset apteekkien tehtävistä ja toiminnasta osana uudistuvaa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmää?
- Millaista puolueetonta tutkimustietoa Suomessa on tuotettu apteekkipalvelujen laadusta?

Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Suomessa vuosina 2010–2020 toteutetuista apteekkipalvelututkimuksista laadittiin järjestelmälliseen hakuun perustuva kirjallisuuskatsaus. Katsaukseen mukaan otettavan tutkimuksen tuli kuvata suomalaisissa apteekeissa tarjottavaa palvelua tai muuta rationaalista lääkkeiden käyttöä tukevaa toimintaa. Kriteerit täyttäviä tutkimuksia löytyi haussa yhteensä 95. Lisäksi katsaukseen sisällytettiin 34 viranomaisraporttia. Katsauksessa arvioitiin apteekkien nykyisten lakisääteisten tehtävien toteutumista eli palvelun laatua puolueettomien tutkimus- ja selvitystulosten perusteella.

Väestön näkemyksiä apteekkien tehtävistä ja toiminnasta osana uudistuvaa sosiaali- ja terveystaloustaloutta selvitettiin lokakuussa 2020 Taloustutkimus Oy:n internet-paneeliin perustuvalla verkkokyselyllä. Kyselyn kohdejoukkona olivat 18–79-vuotiaat Suomessa asuneet henkilöt. Tutkimukseen osallistui 1 650 vastaajaa, ja osallistujajoukko edusti hyvin koko väestöä.

Kyselytutkimuksen väestöotos oli edustava.

Tulokset ja johtopäätökset

Kirjallisuuskatsauksen perusteella suomalaisia apteekkipalveluja on tutkittu paljon. Valtaosa julkaistuista tutkimuksista liittyi apteekkien lakisääteisiin tehtäviin. Lääkeneuvonta, koneellinen annosjakelu, lääkehoidon arviointipalvelut, lääkevaihto ja hintaneuvonnan toteutus ovat tutkituimpia apteekkien palveluja. Varsinaista vaikuttavuustutkimusta on julkaistu vähän, eikä kustannusvaikuttavuustutkimuksia ole julkaistu.

Apteekit ovat vakiinnuttaneet paikkansa lääkäreiden ja pakkausselosteiden ohella tärkeimpänä lääketiedon lähteenä lääkkeiden käyttäjille. Kuitenkin lääkkeiden käyttäjien yksilöllisiin hoidollisiin tarpeisiin nähden lääkeneuvonnan sisältö ja määrä vaihtelevat terapia- ja potilasryhmittäin. Vaihtelua on havaittu sekä resepti- että itsehoitolääkeneuvonnassa. Lääkeneuvonta on tuotepainotteista asiakaslähtöisen sijasta. Koneellisen annosjakelupalvelun ja lääkehoitojen arviointipalvelujen sisältö ja toteutus vaihtelevat. Niiden integrointi sote-palveluihin vaatii prosessien ja tehtävänjaon selkeyttämistä.

Lääkkeiden käyttäjät pitävät lääkevaihtoa hyvänä asiana ja eri kohderyhmille suunnattujen kyselytutkimusten mukaan lääkevaihto toteutuu hyvin. Asiakkaat ovat tyytyväisiä myös apteekkien hintaneuvontaan, vaikka hintaneuvonta halvimma saata-villa olevasta resepti- ja itsehoitovalmisteesta ei aina toteudu. Lääkkeiden saatavuutta asiakkaan näkökulmasta on tutkittu vähän. Apteekkipalveluiden saatavuudesta (esim. aukioloajat, apteekkiverkosto) ei löytynyt julkaistuja tutkimuksia, mutta viranomaisen toteuttamien väestökyselyjen perusteella saatavuudessa ei ole asiakasnäkökulmasta ongelmia.

Väestökyselyn mukaan suurin osa suomalaisista on tyytyväisiä apteekkien nykyiseen toimintaan, kuten lääke- ja hintaneuvontaan (mukaan lukien itsehoitolääkkeet), lääkevaihdon toteuttamiseen sekä apteekkipalveluiden ja lääkkeiden saatavuuteen. Edelleen kehitettävänä asiana nousi esille apteekkien yksityisyydensuoja paikan päällä asioidessa.

Vastaajat halusivat saada itsehoitolääkkeistä neuvontaa, ja toivoivat, että niiden sopivuus itselle ja reseptilääkkeiden kanssa yhdessä käytettäväksi tarkistetaan. Noin kaksi kolmasosaa vastaajista vastasi haluavansa ostaa itsehoitolääkkeensä apteekista. Mikäli itsehoitolääkkeitä olisi saatavilla päivittäistavara-kaupasta, vastaajista vähän yli kolmannes hankkisi itsehoitolääkkeensä mieluummin sieltä.

Väestökyselyn mukaan suurin osa suomalaisista käyttäisi nykyistä laajempia terveydenhoidon palveluita apteekkeista, kuten pitkäaikaisen lääkehoidon jatkuvuuteen ja lääkemääräysten uudistamiseen sekä pienten vaivojen hoitoon liittyviä palveluita ja apteekin terveystieteen palveluita. Lisäksi erilaisten lääkkeiden hankintaan ja käytön opastamiseen liittyvien uusien ja digitaalisten palveluiden käyttöön on halukkuutta ja valmiutta.

Miksi nämä tulokset on huomioitava lääkepoliittisessa päätöksenteossa?

Potilaiden oletetaan osallistuvan ja heillä on käytännössä entistä paremmat mahdollisuudet osallistua hoitoonsa liittyvään päätöksentekoon (Jauhonen ym. 2018, Sosiaali- ja terveysministeriö 2018a). Uusia hoidollisesti merkityksellisiä, mutta kalliita lääkkeitä käytetään yhä enemmän, lääkehoidot yksilöllistyvät ja yhä monimutkaisemmat lääkehoidot siirtyvät laitoksista avohoitoon potilaiden itsensä tai heidän lääkehoidostaan vastaavan henkilön toteutettaviksi. Lisäksi lääkemääräykset ovat nykyään voimassa kaksi vuotta, minkä vuoksi pitkäaikaissairaiden kontaktit hoitavaan lääkäriin tai terveydenhuoltoon ovat voineet harventua. Kaikissa näissä tilanteissa korostuu kotona tai muussa avohoidossa tapahtuvan lääkehoidon toteutuksen riittävä tukeminen. Tähän työhön tarvitaan apteekit mukaan osana sote-palvelukokonaisuutta (Sosiaali- ja terveysministeriö 2018a, Sosiaali- ja terveysministeriö 2019).

Kanta-potilastietovaranto ja erilaiset digitaaliset ratkaisut ovat mahdollistaneet omien tietojen tarkastelun ja asioinnin digitaalisesti myös lääkehuollossa (Jormanainen 2018, Kanta 2021). Koronavuoden vauhdittama vahvasti etenevä digitalisaatio tuo käyttöön uudenlaiset toimintatavat ja palvelujen entistä paremman saavutettavuuden ajasta ja paikasta riippumatta. Etäpalvelut ja digitaaliset ratkaisut muovavat muun muassa pitkäaikaista lääkehoitoa käyttävien tapaa hankkia lääkkeitään, osallistua lääkehoitonsa toteutukseen ja pitää yhteyttä apteekkiin, hoitavaan lääkäriin ja muihin hoidon toteuttajiin. Rationaalisen lääkehoidon toteutuminen ja potilaiden ohjaus lääkkeiden turvalliseen käyttöön tulee aina varmistaa riippumatta siitä, missä ja millä tavoin potilas asioi.

Rationaalinen lääkehoito ei tutkimusten perusteella läheskään aina toteudu. Vajaa kolmannes suomalaisista lääkkeiden käyttäjistä ei vuonna 2014 ollut saanut tietoa lääkkeistään mistään tietolähteestä (Mononen ym. 2019). Hoitoon sitoutumisen ja omahoidon ongelmat ovat yleisiä (Kekäle 2016). Myös muut lääkehoidon ongelmat ja riskit, kuten haitalliset yhteisvaikutukset, runsas psykenlääkkeiden käyttö, tarpeettoman pitkään jatkettut lääkehoidot ja seurannan puute ovat yleisiä, erityisesti monilääkityillä ja iäkkäillä (esim. Saastamoinen ja Verho 2015, Hyttinen ym. 2018, Toivo 2020). Suurena haasteena on toistaiseksi myös potilaan käytössä olevan lääkityksen tietojen näkyminen kootusti tietojärjestelmissä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2018a). Kaikki nämä tekijät haastavat terveydenhuollon ammattilaisia, mukaan lukien farmasian ammattilaiset, lääkkeiden järkevän käytön varmistamisessa.

Osana sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmää toimivilla apteekeilla on keskeinen asema lääkkeiden järkevän käytön edistämässä ja kustannusten hillinnässä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, 2019, HE 99/2018 vp, lääkelaki 395/1987). Apteekkien perustehävänä on huolehtia toimialueensa väestön tarpeiden mukaisesti lääkkeiden saatavuudesta ja edistää niiden turvallista ja järkevää käyttöä (lääkelaki 395/1987, Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, Sosiaali- ja terveysministeriö 2019).

Apteekit toteuttavat lääkkeiden suorakorvausmenettelyn sekä lääkevaihdon ja hintaneuvonnan (Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus 2016). Apteekit työskentelevät kiinteässä päivittäisessä yhteydessä lääkkeiden käyttäjiin ja voivat tarjota heille myös terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseen ja sairauksien ehkäisyyn liittyviä palveluita (Lääkelaki 58a §). Apteekkitoiminnan kehittämiseksi on tehty viime vuosina paljon ehdotuksia, mutta säädösmuutosehdotuksia ei ole toimeenpantu (Reinikainen ym. 2021).

Yhteenveto toimenpide-ehdotuksista

- Apteekkien lääkeneuvontaa tulee kehittää edelleen asiakas- ja hoitokeskeisempään, asiakkaiden yksilölliset hoidolliset tarpeet huomioivaan suuntaan. Myös yksityisyydensuojan varmistamiseen apteekeissa on kiinnitettävä huomiota.
- Apteekkipalveluiden, mukaan lukien lääkeneuvonnan, vaikuttavuudesta ja kustannusvaikuttavuudesta tarvitaan lisätutkimuksia.
- Yhteisiä tutkimus- ja kehittämishankkeita sosiaali- ja terveyspalvelujen tuottajien kanssa tarvitaan, mikäli apteekkien toivotaan nykyistä paremmin täydentävän ja tukevan terveydenhuollon lähipalveluja ja varmistavan hoidon jatkuvuutta.
- Apteekkien lakisääteisten tehtävien ja ammatillisten palveluiden sisältö ja laatu tulee määritellä niiden tasalaatuisuuden takaamiseksi ja seurannan mahdollistamiseksi. Tärkeää on myös määritellä ja erottaa ne palvelut, jotka sisältyvät lakisääteisiin tehtäviin.

Lisälukemista

VN TEAS-selvitys kokonaisuudessaan:

Saastamoinen L, Airaksinen M, Dimitrow M, Heino P, Hämeen-Anttila K, Jauhonen H-M, Jormanainen V, Koskinen H, Reinikainen L, Soppi A. Lääkevalmisteiden hintakilpailun aktivointi ja väestön odotukset apteekkitoiminnalle. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:21, Valtioneuvoston kanslia Helsinki 2021 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-409-5>

Viitteet

- Hyttinen V, Jyrkkä J, Saastamoinen LK, Vartiainen A-K, Valtonen H: Patient and health care related factors associated with initiation of potentially inappropriate medication in community-dwelling older persons. *Basic and Clinical Pharmacology and Toxicology*, Aug 9, 2018. doi: 10.1111/bcpt.13096
- Jauhonen H-M, Merikoski M, Jyrkkä J, Hämeen-Anttila K: Lääkebarometri 2017: Kumppanuuden edellytykset lääkeshoidossa. Fimea kehittää, arvioi ja informoi 7/2018, Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea, 2018
- Jormanainen V: Large-scale implementation and adoption of the Finnish national Kanta services in 2010–2017: A prospective, longitudinal, indicator-based study. *FinJeHeW* 10(4): 381–395, 2018
Kanta: Omakanta (viitattu 9.6.2021). <https://www.kanta.fi/omakanta>
- Kekäle M: Chronic myeloid leukemia patients' adherence to tyrosine kinase inhibitors in Finland: A journey of eighty-six patients. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2016
- Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea: Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskuksen määräys 2/2016: Lääkkeen toimittaminen. 2016
- Mononen N, Airaksinen M, Hämeen-Anttila K, Helakorpi S, Pohjanoksa-Mäntylä M: Trends in the receipt of medicines information among Finnish adults in 1999–2014: A nationwide repeated cross-sectional survey. *BMJ Open* 9(6): e026377, 2019
- Reinikainen L, Hyvärinen A, Kokko M, Jauhonen H-M, Happonen P: Lääketaksan, apteekkimaksun ja apteekkiveron kehittäminen Suomessa: Selvitys muutosehdotuksista, muutosten esteistä ja mahdollisista muutostekijöistä. Fimea kehittää, arvioi ja informoi 1/2021, Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea, Kuopio 2021
- Saastamoinen LK, Verho J: Register-based indicators for potentially inappropriate medication in high-cost patients with excessive polypharmacy. *Pharmacoepidemiology and Drug Safety* 24(6): 610–618, 2015
- Sosiaali- ja terveysministeriö: Lääkepolitiikka 2020: Kohti tehokasta, turvallista, tarkoituksenmukaista ja taloudellista lääkeshoidon käyttöä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2011:2, Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2011
- Sosiaali- ja terveysministeriö: Rationaalisen lääkeshoidon toimeenpano-ohjelma: Loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 15/2018, Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2018a
- Sosiaali- ja terveysministeriö: Näkökulmia lääkeshoittoon ja lääkejakeluun liittyvistä muutostarpeista: Virkamiesmuistio. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:5, Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2019
- Toivo T: Prospective medication risk management in primary care: Enhancing coordination of care and community pharmacists' participation. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2020

Lisätietoja:

Tutkimus- ja kehittämisspäällikkö Katri Hämeen-Anttila, Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea, katri.hameen-anttila@fimea.fi, p. 029 522 3513

Lääkevalmisteiden hintakilpailun aktivointi ja asiakkaiden odotukset apteekkitoiminnalle -hanke on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2020 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa

Hankkeen ohjausryhmän puheenjohtaja:

Erityisasiantuntija Elina Asola

Sosiaali- ja terveysministeriö elina.asola@stm.fi

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta
Statsrådets utrednings- och forskningsverksamhet